

«Erdaraz, mesedez»:

Autoitzulpen literarioa Euskal Herrian; ikuspegi orokor bat

Garazi Arrula Ruiz

ITZULIK taldea, UPV/EHU

garazi.arrula@ehu.eus

Laburpena

Autoitzulpenari buruz egin diren ikerlan gehienek hizkuntza bikote hegemonikoak dituzte aztergai, hizkuntzen harreman asimetricorik aintzatetsi gabe. Autoitzulpenari hizkuntzen arteko harreman ezpareko batetik begiratuta, ordea, euskara bi hizkuntza nagusirekin bizi baita espazio geografiko berean, sozialki nahiz sinbolikoki menderatutako hizkuntza/kulturaren ahalak eta mugak agerian geratuko dira. Analisi teoriko labur bat, lehenik, eta azterketa kuantitatibo bat, gero, argigarri izanen dira euskaratik egiten den autoitzulpen literarioari buruzko irudi orokor bat egiteko, hurrengo ikerketen oinarri.

Hitz gakoak: autoitzulpena, euskal literatura, diglosia, EUSAL katalogoa

Abstract

Approaches to self-translation generally focus on powerful language pairs where asymmetric relation has little to say. In approaching self-translation from an unequal status of languages' perspective within the same geographical space, where Basque coexists with two dominant languages (French or Spanish), projection and limitations of symbolically or socially dominated language and culture could be taken into account. From a theoretical analysis and a graphical description of quantitative data, we would have a general overview of literary self-translation from Basque.

Keywords: self-translation, Basque literature, diglossia, EUSAL catalogue

1. Sarrera

Euskaldunoi ez zaigu arrotz autoitzulpena, ohiko jarduna baita, izenik jarri ez arren. Administrazio bulegariari euskaraz zuzentzen gatazka batean eta hark «erdaraz, mesedez» eskatzen digunean, gure burua itzultzen dugu, aurrez euskaraz esandako hori beste hizkuntzan emateko. Edo, euskaraz lantzen ari garen ikerketaren atal bat artikulatu batean ingelesez ematen badugu, adibidez, hori ere autoitzulpena izanen da, ariketa mentala izanagatik ere.

Euskaraz ekoizten duten idazle guztiak elebidunak edo eleanitzak dira, baita hartzaileak ere; biek ala biek ez dute euskarazko literatur sistematik soilik edaten, eta erdarazko sistema eskurago dutela esanzen genduke (ekoizpen kopuru eta aniztasunari erreparatuta). Itamar Even Zoharrek (1990) proposatutako literatura-sistemaren eskema kontuan hartuta, eta literatur (poli)sisteman eragina duten faktoreak (erakundeak, errepertorioa, kontsumitzailea, merkatua eta produktua) banan-banan aztertuz gero, ikusiko dugu elementu bakar batek ere ez duela modu autonomoan funtzionatzen gurean, eta, batera edo bestera, beti dagoela mendekotasun harremanen bat hizkuntza/sistema hegemonikoarekiko. Horrek, noski, etxeko ekoizpena baldintzatuko du, baita aztergai dugun autoitzulpengintza ere.

Euskal Herriko egoera linguistikoa diglosikoa izanik (hizkuntzen banaketa funtzional hierarkikoa), baina ez horregatik bakarrik, itzulpena eta autoitzulpena jardun zabalduak dira. Liburugintzaren eremuan, Joan Mari Torrealdairen azterketa berriena hartuz gero, 2015eko jardunari buruzkoa, azken urteetako joera indartzen dela ikusiko dugu; zehazki, %31,5 dira euskarara ekarritakoak, gaikako azterketan alde handia badago ere batetik bestera (2016: 133). Nolanahi den, zehazki testuliburuari buruz ari delarik, Torraldaik ohartarazten du ehuneko handiagoa ere izanen dela: «Gertatzen da erdal jatorriko liburu askotan kamuflatu, mozorrotu edo ezkutatu egin ohi dutela jatorriko marka, eta moldapen edo beste gisa batera aurkezten dutela. Jatorrizko liburuak aztertutik jabetzen da bat honetaz: osoki ez bada neurri handi batean erdarazkoa dutela ama mozorroturiko testu horiek» (2016: 144-145). Euskaratik autoitzulitako literatur lanen kasuan ere maiz gertatzen da ezkutatu nahi bat, hainbat arrazoi dela medio, doktore tesian jorratu ahal izan

ditugunak. Hain zuzen, aurrez ikertzaile batzuek (Manterola, 2012; Lopez Gaseni, 2005) hasitako bideari heldu, eta autoitzulpengintzak Euskal Herrian zer espazio eta zer baldintzatzaile dituen aztertu nahi izan dugu, baita autoitzulpen jardunaren joerak deskribatu ere.

Itzulpen ikasketa deskribatzaileei jarraikiz (Tourey, 2012), bada, autoitzulpena bai teorikoki, bai jardunean aztertzea izan da 2018ko udaberrian aurkeztu asmo den doktore tesiaren helburu nagusia, euskaratik gaztelaniara/frantsesera autoitzultzen duten idazleen obrak oinarri hartuta. Artikulu honetan, ordea, ikuspegi orokorrari baizik ez diogu helduko, autoitzulpengintzaren oinarri teoriko bat eta datu kuantitatiboak emanez.

2. Arloa zertan den

Behin baino gehiagotan idatzi izan denaren kontra, autoitzulpena ez da bazterreko edo gutxi batzuen zeregina (Santoyo, 2005), geroz eta hedatuagoa den ariketa baizik; hala ere, horren ikerketa aski berria da, 1980ko urteetan eman baitziren lehen urratsak (Tanqueiro, 2013). Orduetik, jakintza-arlo askotatik begiratu izan zaio autoitzulpengintzari, eta azken urteetan ugaritzen ari dira gaiari buruzko mintegi eta argitalpenak (horren adierazle da, besteak beste, Eva Gentesek sortu eta eguneratzen duen sareko bibliografia luzea¹).

Literaturan jarri dugu guk arreta, bere zabalean, eta itzulpenaren beraren markoan kokatu dugu autoitzulpena. Tanqueiroren (1999) hitzak baliatuz, autoitzultzailea itzultzaile pribilegiatua izan daiteke, baina itzultzaile nolana ere. Izan ere, autoitzulpenaren kasuan autorea eta itzultzailea bat eta bakarra denez, maiz idazletasunaren itzalpean geratzen da itzultzaile izaera, eta ez da beharrik ikusten sorburu-testuari erreferentziarik egiteko; horrek, besteak beste, lehenik idatzitako euskarazko testuaren ezkututzea ekar lezake, arestian Torrealdaik zioenez.

(Auto)itzulpenaren ezaugarri funtsezko bat da bi hizkuntzen arteko harreman soziala; horregatik ere, ez da gauza bera, adibidez, frantsesaren eta gaztelaniaren arteko autoitzulpena eta euskaratik gaztelaniarakoa, ez euskaratik okzitanierarakoa, kasurako. Gurean egiten den autoitzulpena idazketa endogenoko² elebitasunean oinarritzen da (Grutman, 2013: 41). Orobat da aipatzekoa euskara tarteko duten literatur autoitzulpen ia guztiak supra-autoitzulpen direla (Grutman, 2011: 70), hots, hizkuntza periferiko/subordinatutik zentral/hegemonikora izaten da noranzkoa (Casanova, 1999). Hala ondorioztatu zuen Elizabete Manterolak (2012: 15), euskal idazleek autoitzulpenarekiko dituzten jarrerak aztertu, eta kasuistika zabala erakutsi zuenean. Testuinguru soziolinguistikoa aintzat hartzea ezinbestekoa da, beraz, autoitzulpengintza aztertzerakoan, datuetan eta itzulpen-hautuetan eragin zuzena izan baitezake.

2.1 “Zuri ala beltz”etik urrun

Idazle batek bere lana itzultzeko erabakia hartzen duenean, modu kontzientean hartuko du erabaki hori, baina hainbat arrazoik bultzatuta har dezake. Publiko zabalago batera iristeko edo norberaren lana beste hizkuntza batean lantzeko autorearen borondateaz gainera, badira literatur sistemaren nolakotasunari lotutako arrazoiak ere; argitaletxei errentagarriagoa egiten zaiela eta itzulpenaren prestigioa txikia dela, kasurako. Autoitzulpena sustatzen duten motibazioak askotarikoak izan daitezke, bada, ikertzaile ugarik erakutsi dutenez (hala nola Gentes, 2013; Lopez Gaseni, 2005; Parcerisas, 2002).

Barne-motibazioa eta kanpo-motibazioa bereiz ditzakegu, autoitzultzeko arrazoiaren ardatza autorearengan edo literatur sistemarengan jartzen dugun. Baina ez autoitzultzeko arrazoi askotarikoak ere eman dituzte idazleek; gurean, esaterako, ezagun da Anjel Lertxundiren jarrera: «Nire bizitza osoa eman baldin badut estilo jakin hori lantzen hizkuntza jakin batean, zertan hasi behar dut neure libururen bat itzultzen, aurrez baldin badakit gutziz neutralizatuta

¹ Helbide honetan: <https://app.box.com/s/6hvhw59h7ghq7lms81x4>.

² Endogenoa esaten diogu, Grutmani (2013) jarraikiz, espazio geografiko berean bi hizkuntza edo gehiago erabiltzen direlako; kontrara, elebitasun exogenoaz mintza gaitzke idazle migratzaileen kasuan, hain zuzen, historian gehien ikertutako autoitzultzaileak horiek (Gentes, 2015), hala nola, Nabokov, Huston eta Beckett.

geldituko zaidala nik nahi nukeen estilo hori?» (Egia, 1999: 120). Hautu estilistikoak ez ezik, arrazoi soziopolitikoak aipatu dituenik bada, Christopher Whyte idazle eskoziarra kasurako: «The practice of self-translation undermines the credibility of the original writing process» (2000: 183). Hizkuntzaren ez-normalizazio egoeraren haritik mintzo da Joxe Azurmendi ere, bere lana eskusiboki euskarazko munduari eskaini nahi diola esatean: «euskaraz egiten dugun dena erdaraz ere jartzen badugu, euskararen beharrik ez du edukiko inoiz bilbotarrak» (Agirre Dorronsoro, 2014). Barne-motibazioa edo barne-motibazio eza unibertsala izan badaiteke ere, argi dago kanpo-motibaziotzat hartutako arrazoiak, besteak beste, kasuan kasuko hizkuntzen/merkatuen arteko botere-harremanei dagozkiela.

2.2 Zernahi itzulpen izan ezik

Literatur lan autoitzuliei buruz aritzeko, “bertsio”, “berridazketa” eta “moldaketa” hitzak erabiltzen dituzte sarri kazetari, editore eta autoreek eurek; itzulpen alografoei buruz ere inoiz termino horietan mintzo direla jaso dugu tesian, batez ere autorearekin nolabaiteko lankidetzan egindako itzulpena bada, gurean ohikoa dena. Euskarazko eremura eta autoitzulpenera mugatuta, horren erakusgarri den adierazpen ugari biltzen ahal ditugu, hala nola Karmele Jaio *Heridas crónicas* ipuin-bildumaren harira: «en realidad, sería más correcto decir que han sido reescritos, ya que algunos de ellos eran muy antiguos, y había algunos aspectos que he preferido modificar» (*El Correo*, 2010/06/24); Marikita Tanburin *Bi saiakera emazteen izenean / Deux essais aux noms des femmes* edizio elebidunari buruz: «Frantseseko itzulpena neurek egina dut, eta itzulpena baino gehiago da adaptazio bat» (*Euskal Irratiak*, 2014/12/02); eta, Iban Zaldua, jardunaz oro har hizketan: «norberak itzultzen duenean ez du benetan itzulpen bat egiten(...). Bertsioak direla nik oso argi daukat» (mintzanet.net, 2015). Autoitzulpen bat nola aurkezten den, hala jasoko du irakurleak.

Izendapen saltsa horren oinarrian, oraindik ere itzulpena>fideltasuna lotura dagoela esanen genuke, inplizituki bada ere (esplizituki esaten baita kontrakoa: aldaketak>bertsioa); horrek sortuko luke sorburu-testuari hertsiki jarraitzen ez dion hori bestela izendatzeko beharra, arrazoi gehiago egon daitezkeen arren (itzulpenak izan dezakeen konnotazio negatiboa eta arrazoi komertzialak, esaterako). Itzulpenaren adiera zabalago bat edo kontzeptuaren berresanahitze bat beharko genuke, apika, non kodez aldatzarekin moldatzen diren testuek itzulpen izaten segituko luketen. Horrela, kausa-ondorioen beste ordena bat aldarrika dezakegu: egileak ez du itzulpen berritzailea egiten egilea delako (eta horretarako zilegitasuna duelako), baizik eta itzulpen berritzailea egiten duelako da egile. Hots, autoitzultzailea izan edo itzultzaile alogrofoa izan, itzulpenean modu sortzaileago batean jokatzeko gero, egiletasuna edo, zuzenago, sortzaile izaera nabarmendu egiten da (emaitzaren itzulpen izaerari uko egiteke). Bestela, itzultzailea ez da sekula sortzailatzat hartuko, eta itzulpenak ez du “kopiaren” morrontza sekula kenduko (kopia konnotazio negatiboekin ulertuta).

2.3 Identitate (des)eraikuntzarako tresna

Autoitzulpenari buruzko teorizazioan, irudipena dugu errazegi datorrela emaitzaren nahiz egilearen identitatea(k) hizpidera, hizkuntza eta kultura bitasunari lotuta. Esaterako, Paschalis Nikolaouk (2005) dio transposizio linguistikoarekin hasten den autoidentitate ariketa bat dagoela norbere obra itzultzearen jardunean. Eva Gentesen arabera, berriz, «Self-translation is considered to be a way of balancing both of the self-translator's identities, since the preference given to one language is only temporary» (2013: 268). Identitate bikoitz bat, beraz, konplexua, zeinaren bidez sortzaileak bere partaidetza eta erreferentzia markoei lotutako diferentziak ezagutzen baititu (Lagarde, 2013). Gehienetan, ordea, identitatearen auzia aipagai huts da, arrazoiketa teorikorik gabea; hori dela eta, autoitzulpenaren eta identitatearen arteko loturari argi eman nahian, dikotomiak alboratu, teoria psikosozialez baliatu, eta horiek testu azterketan aplikatzeko moduak proposatu ditugu (Arrula-Ruiz, *argitaratzeaz*).

Aztergaia makro mailara mugatuz, ordea, bada identitateari nondik heldu. Dasilvak (2009: 146) dioenez, Espainiako estatuaren erdiguneak ez du begi onez ikusten gaztelaniaz idatzitako testuak hizkuntza periferikoetara itzultzea (zer esanik ez frantses sistemak), salbu eta, beharbada, haur eta gazte literatura (HGL), prestigioari dagokionez bazterreko generoa baita oraindik ere (Zubillaga, 2013: 37; Sanz, 2015: 253). Bestalde, bistan da Estatuak

endozentrismorako joera bizia duela, hizkuntza periferikoetan sortutako testuak gaztelaniara itzultzeaz gainera, autoitzulpenen bidez jatorrizkotzat aurkeztea nahi izaten baitu, idazlea elebiduna den heinean eta ustez gaztelaniazko literatur sistemaren parte ere badelako. Euskarazkoari edo itzulpenari erreferentziarik egiten ez zaionean, xede-literatura sisteman jatorrizko obratzat hartzen ahal da itzulpena; kasu horretan, itzulpen opakuaz (Dasilva, 2011) edo inplizituaz (Santoyo, 2014) mintzatuko ginatke, eta identitate linguistikoa desager daiteke, “zentro-periferia” edo “menderatzaile-menderatu” ereduak indartuz (Casanova, 2002: 8).

Horrek sorburu-kultura/hizkuntzaren asimilazio arriskua handitzen duela nabarmendu, eta beste mehatxu bat ere aipatzen du Dasilvak (2009): obra horiek beste hizkuntza batera itzultzean, gaztelaniazko bertsiola hartzen da zubi-hizkuntzatzat, eta horrek hirugarren hizkuntza horretako hartzaileei pentsarazten die “jatorrian” gaztelaniaz dagoela idatzia liburua (Atxagaren obra oinarri duen adibide bat ematen du Apalategik, 1998: 71-72). Ondorioz, autoitzulpena (gaztelania/frantsesekoa) kanoniko bihurtzen da (Manterola, 2013: 63), jatorrizkotzat hartzen denez, jarrera neokolonial bat salatuz (Spivak, 1993); horren bidez, obraren, eta, ondorioz, idazlearen identitate kultural eta linguistikoa guztiz neutralizatzen da.

Azken urteotan azaldu den beste hautu bat da sorburu-testua eta autoitzulpena aldi berean merkaturatzea; horrek obraren nahiz autorearen identitatearen proiektioan ere eragina izan dezake. Lehen zirriborroa idatzi, eta hori bukatu edo argitaratu gabe, beste hizkuntzara “aldibereko itzulpena” egiten denean (Grutman, 1998), itzulpen prozesuan sortutako zalantzek lehen testuan eragin dezakete (Manterola, 2012: 88), nolabaiteko itzulpena litzatekeena: itzulpenaren itzulpena, hain zuzen. Lausotu egiten da horrela ordena kronologikoa eta identitate linguistiko-kulturala, eta testuak beste hiztun-komunitate bat ere helburu izanen duela jakiteak euskarazkoaren idazketan eragin lezake; horixe ondoriozta dezakegu, kasurako, Alex Gurrutxagak (*Berria*, 2017/01/08) Kirmen Uriberen *Elkarrekin esnatzeko ordua* liburuari egindako iruzkinean; arrazoiketa hori bera da, Uriberena autoitzulpena ez bada ere.

3. Euskaratik Autoitzulitako Literatura katalogoa

Oinarri teoriko-metodologikoa jarri eta gero, bada, Euskaratik Autoitzulitako Literatura (EUSAL) izeneko katalogoa osatu dugu, jardunaren ikuspegi orokor bat izateko; hots, orain arte zer egin den. Elizabete Manterolak (2012) osatutako Euskal Literatura Itzuliaren katalogotik abiatu gara, non autoitzulpenak identifikatu baitzituen itzulpen alografoez eta kolaborazioan egindakoez gainera. Horrela, bertako datuak abiapuntu izanik eta bilaketa xehe baten ondorioz, 325 titulu jaso ditugu gure katalogoan, datu hauekin batera: egilea, argitalpen data eta lekuak, argitaletxeak, ISBNak, orrialde kopuruak, literatura-generoa eta beste zenbait ohar. Titulu gutxi batzuk galdera ikurrarekin jaso ditugu, ezin ziur esan baitugu autoreak berak itzuliak diren, datu faltaz. Frantsesera egin diren autoitzulpenak aldizkarietan ere bilatu ditugu, *Maiatz*-en bereziki (gaztelaniarako autoitzulpenak liburu-formatuan kaleratuak baizik ez dira). Aipatzekoa da katalogoaren azken eguneratzea 2015eko irailaren 7koa dela, eta egun horretara arte bildutako datuak izanen ditugula aztergai.

3.1 Xede-hizkuntzaren araberako azterketa

Egoera soziolinguistikoa dela eta, espero izatekoa zen xede-hizkuntza nagusiak gaztelania (lehenik) eta frantsesa (neurri txikiagoan) izatea, eta hala berretsi dute jasotako datuek. Katalogoan bildutako autoitzulpenen hizkuntzak hauek dira: gaztelania, frantsesa, esperantoa, ingelesa, katalana, txekiera eta alemana. Hala ere, azkeneko laurak argitalpen eleanitz digital batean agertzen dira soilik, eta esperantora autoitzulitako liburu bakarra jaso dugu.

Kopuruetara bagatoz, xede-testuen hizkuntzei begiratuta, 325 autoitzulpen baino, 331 xede-testu zenbatu ditugu, edizio eleanitz batzuetan autoreak berak xede-testu bat baino gehiago sortu duenez. Horrela, gaztelaniara kopuru osoaren [331] %86,4 autoitzuli dira [286], frantsesera %11,8 [39] eta beste hizkuntzetara %1,8 [6]; bistan denez, gaztelania da, alde handiz, autoitzulpenen xede-hizkuntza nagusia.

Alta, edizio elebidun edo eleanitzei erreparatzen badiegu, kopuruak aldatu egiten dira. 325 titulu autoitzulietatik, edizio elebidunak 64 dira, eta eleanitzak, berriz, 21. Gainontzeko 240 autoitzulpen, beraz, edizio elebakarrean kaleratu dira. Horrek ez du esan nahi, ordea, edizio eleanitzen itzulpen guztiak autorearenak direnik. Izan ere, edizio eleanitzetan autoreak hizkuntza bakar batera egin du oro har autoitzulpena, eta beste hizkuntzetako testuak itzulpen alografoak dira, sorburu-hizkuntza argi ez badugu ere. Edizio elebidun eta eleanitzen kasuan, ikusi dugu gaztelania eta frantsesaren arteko aldea ez dela kopuru orokorra bezain handia, azpiko grafikoek erakusten dutenez. Horrek esan nahi du, proportzioan, edizio elebidun edo eleanitzetan agertzen diren autoitzulpenak ugariagoak direla frantsesera egiten direnean.

1. irudia. Xede-hizkuntzaren arabera autoitzulpenak

3.2 Azterketa kronologikoa

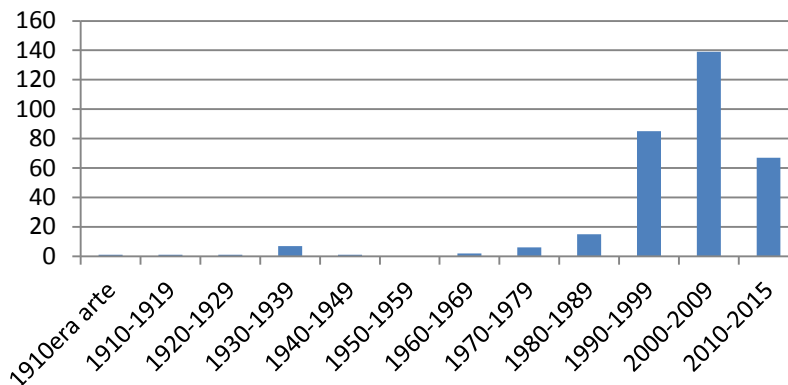
Sorburu-testuen eta itzulpenen argitalpen-urteari begiratuta, ikus dezakegu gerora autoitzuliko diren sorburu-testu gehienak azken hiru hamarkadetakoak direla. Gainontzean, 43 sorburu-testu ditugu 1990 baino lehenagokoak, eta 34 titulu dira garai horretako autoitzulpenak.

Aurkitutako lehenengo autoitzulpena 1657koa da, nahiz eta horren faksimile bat den gorde dena, 1936koa³. Arnaut Oihenart mauletar legegizon, historialari eta poetak sinatzen du *Les Proverbes basques recueillis par le Sr. D'Oihenart, plus les poesies basques du mesme auteur* atsotitz eta poesia bilduma. Asmo didaktikoa gorabehera, iruditzen zaigu hori ere literatura autoitzulpena dela, atsotitzen interpretazioa, batetik, eta lexikoaren azalpena, bestetik. Oihenartenaz aparte, katalogoan bildutako lehen autoitzulpena pastoral bat da, *Maïtena: pastorale lyrique en deux parties* izeneko. Etienne Decreptek idatzi, eta 1910. urtean argitaratu zuen Baionan, edizio elebidunean, alegia, euskaraz eta frantsesez. Lehen autoitzulpenetako gehien-gehienak euskarazko edizio elebidunak dira, izan gaztelaniaz izan frantsesez. Gainera, esan dezakegu ahozko literaturatik hurbil daudela guztiak, pastoral, olerki eta atsotitz liburuak baitira, eta, bestela, asmo didaktikotik, Azkueren *Euskaleriaren Yakintza* bilduma, kasurako.

Azpiko grafikoak erakusten duenez, 90eko urteetan autoitzulpen kopurua izugarri handitu zen; zehazki, 85 titulu jaso ditugu denbora-tarte horretan, berrargitalpenak aintzat hartu gabe. Hurrengo urteetan, eta 2000ko urteak arte, autoitzulpen kopurua nabarmen handitu zen, batez ere HGLn egindakoari esker, eskola materialaren beharrak bultzatuta, segur aski. 2000tik 2015era bitartean oreka handiagoa dago generoen artean, edo, behintzat, HGLren nagusitasuna ez da hain agerikoa.

³ Hori da guk sarean kontsultatu duguna, "Biblioteca Virtual del Patrimonio Bibliográfico" atarian, hemen: <http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=404606>.

2. irudia. Autoitzulpen kopurua hamarkadaz hamarkada

Bestalde, esan dugunez, katalogoan guztira 325 titulu bildu baditugu ere, horietako 85 edizio elebidun edo eleanitzean kaleratu dira, eta 240 titulu autoitzuli edizio elebarkarreen. Edizio elebarkar horietako sorburu- eta xede-testuen arteko denbora tarteari erreparatuz gero, oro har, denbora gutxi pasatzen da euskarazkoa kaleratu eta erdarazkoa atera bitartean. Hain zuzen, edizio elebarkarreko obra gehienetan (%62,1), euskarazkoa publikatu eta, asko jota, hurrengo bi urteetan kaleratu da erdarazkoa. Gogoan izanik edizio elebarkarrez soilik ari garela, xede-testuaren agerpen azkarrak tarte gutxi ematen dio euskarazkoari bere bidea egin dezan.

3.3 Autoitzultzaile bakoitzaren lan kopurua

Autore-itzultzaile kopuruari begiratuz gero, 125 autoitzultzaile jaso ditugu katalogoan. Beraz, argi denez, autore batzuek bere obra bat baino gehiago itzuli dute. Hauek dira titulu gehien autoitzuli dituzten hamar autoreak:

1. taula. Autoitzulpen gehien egin dituzten idazleak

	Autorea	Titulu kopurua		Autorea	Titulu kopurua
1.	Piedad Ateka	33	6.	Harkaitz Cano	9
2.	Juan Kruz Igerabide	26	7.	Miren Agur Meabe	8
3.	Mariasun Landa	20	8.	Patxi Zubizarreta	8
4.	Bernardo Atxaga	17	9.	Itxaro Borda	6
5.	Aitor Arana	10	10.	Unai Elorriaga	6

Bistan denez, autore garaikide horietako gehienek haur eta gazte literatura idazten eta autoitzultzen dute; esaterako, Piedad Atekaren 33 titulu autoitzuli horiek guztiak HGL dira. Proporzio txikiagoan baina antzera esan dezakegu taulan ageri diren gainontzekoez ere, kopuruen gehiengoa irakurle gaztetxoak helburu dituzten obrei baitagokie. Salbuespen dira, hala ere, Harkaitz Canoren, Unai Elorriagaren eta Itxaro Bordaren argitalpenak. Hiru horien liburu autoitzuli gehienak edo denak, Itxaro Bordaren kasuan, helduentzako literatur lanak dira. Nolanahi den, argi ikus daiteke HGLren nagusitasuna autore horien autoitzulpenetan, eta hori bat dator, noski, titulu autoitzulien datu orokorrekin, generoen arabera azterketan ikusiko dugunez.

Kopuru handi horiek gorabehera, gehiago dira beren obra bakar bat autoitzuli duten autoreak obra bat baino gehiago autoitzuli dutenak baino. Zehazki, 80 autore ditugu obra autoitzuli bakarrarekin, hau da, guztien %64. Horietaz eta taulan ageri direnez gainera, honela banatzen dira beste kopuruak: 15 autore dira 2 obra autoitzuli dituztenak; 11, berriz, 3 obra autoitzuli dituztenak; 6 dira beren 4 obraren itzulpena egin dutenak; eta, bukatzeko, 2 baino ez dira 5 obra autoitzulitakoak.

Datu horiek adierazten dute idazle gehienentzat zerbait ezohikoa dela autoitzulpena, nahiz eta orobat erakusten duten autoitzultzaile kopurua handia, eta, beraz, jardun zabaldua dela.

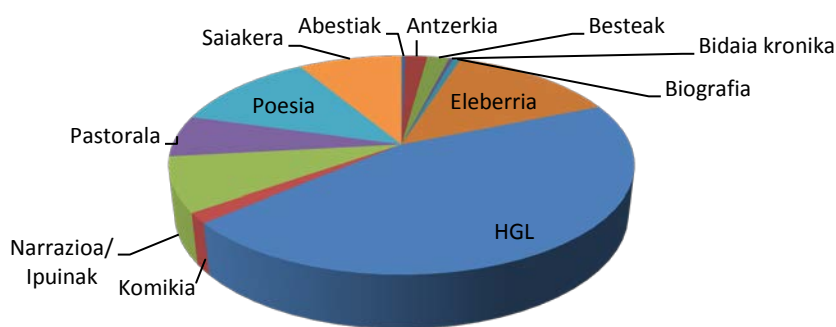
3.4 Generoaren araberako azterketa

Arestian aipatu dugunez, HGLren autoitzulpena nagusi da beste generoekin konparatuta. Aldea nabarmena da: autoitzulpen guztietatik, alegia, 325 titulutatik, 146 dagozkie HGLri; ia erdia, beraz. Esan behar dugu guzti-guztiak direla gaztelaniarako autoitzulpenak, eta, ondorioz, ez dugula aurkitu frantsesera autoitzulitako HGLko libururik. Datu esanguratsua iruditzen zaigu hori, izan ere, esan nahi du gaztelaniara autoitzulitako liburu guztien erdia baino gehiago dagokiola HGLri, eta, nolabait, jarduna sistematizatuta dagoela. Gehien-gehienak edizio elebkarrean argitaratu dira, gaztelania hutsean, esan nahi baita, eta 146 horietako 4 baizik ez dira euskara-gaztelania edizio elebidunak izan.

Nagusitasun horretarako arrazoi bat izan daiteke euskarazko eta gaztelaniazko sistemen eta merkatuen elkarlana. Hau da, euskaraz lehenik eta gaztelaniaz gero kaleratu diren argitaletxeetako batzuk (besteak beste, Gero-Mensajero, Giltza-Edebé, Alfaguara-Zubia) Espainiako estatuko argitaletxeen euskal adar edo ordezkariak dira; horrela, hizkuntza gutxitu batean argitaratzean, aukera handia dago argitaletxe berak lan hori hizkuntza hegemonikoan ere eskatzeko (Lopez Gaseni, 2000; Zubillaga, 2013).

Kopuru aldetik, hurrengo genero ugariena eleberriarena da. Jauzi handia dago aurrekoaren aldean, 45 eleberri autoitzuli zenbatu baititugu. Horietako gehienak ere gaztelaniara itzulitakoak dira; bi eleberri baino ez ditugu jaso frantsesera autoitzulitak, Itxaro Bordaren *100 % Basque* eta Aurelia Arkotxaren *Septentrio*. Hirugarren genero autoitzuliena poesia da, 39 poesia-sorta⁴ autoitzuli jaso ditugunez. Aurrekoekin gertatu ez bezala, poesiaren kasuan autoitzulpen gehienak edizio elebidunean kaleratu dira, bai gurean argitaratutakoak, bai Euskal Herrikan kanpoko argitaletxeek kaleratutakoak, hizkuntza gutxituen poesian ohiko joera dena (Krause, 2005). Gure katalogoaren arabera, hurrengo genero autoitzuliena saiakera da, 28 titulurekin, eta oso hurbiletik segitzen dio narrazioak, 26rekin. Gainontzeko generoen autoitzulpen kopurua urriagoa da. Narrazio beste antzerki-lan ditugu, 26, baina bitan banatu dugu antzezlanen kopuru hori: batetik, pastoralak (21), eta, bestetik, gainontzeko lanak (gaztelaniara, 5). Izan ere, pastorek genero beregain bat osatzen dutelakoan gaude, bai, behintzat, gure aztergaiari dagokionez. Katalogoan jaso ditugun beste generoak, hagitzez urriagoak, hauek dira: komikia (5), biografia (2), abestiak (1), bidaia kronika (1) eta “besteak” deitu duguna (2). Azpiko grafikoan ikus daiteke autoitzulpenen generoen sailkapena.

3. irudia. Autoitzulpenak generoaren arabera

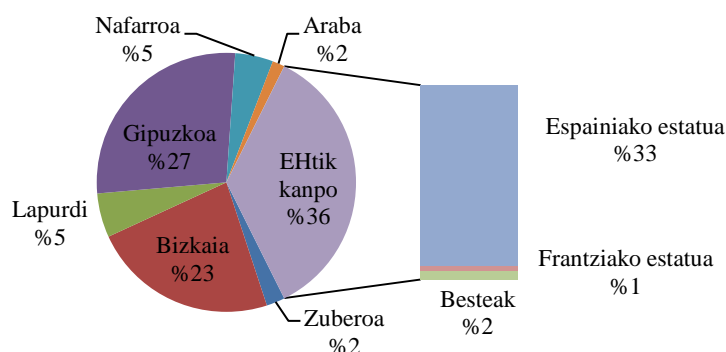
3.5 Xede-testuaren argitalpen lekua

Lehenengo begiratuan, argi ikusten dugu autoitzulpen gehienak Euskal Herrian bertan argitaratu direla. Datu esanguratsua iruditzen zaigu; hipotesi modura, esan dezakegu euskaraz irakurtzen ez duten (bai ez dakitelako, bai hizkuntza nagusian irakurtzera ohituak daudelako) euskal herritar horiei zuzentzen zaizkiela, oro har, euskaratik autoitzulitako liburuak. Itzulpenak asmo duen hartzaile nagusia hori litzateke, beraz, eta ez gure mugetatik kanpo bizi dena.

⁴ Poesia-sorta diogu ez direlako zehazki 39 liburu, batzuk *Maiatz* aldizkarian kaleratutako poesiak baitira.

Zehazki, 165 autoitzulpen kaleratu dira Euskal Herrian, kopuru guztiaren %50,8. Probintziaz probintzia aztertuz gero, ikusiko dugu Gipuzkoan kaleratu direla gehienak (70 titulu), eta hurrenez hurren ditugu Bizkaia (59), Lapurdi (14), Nafarroa (12), Zuberoa (6) eta Araba (4). Beraz, Baxenabarren kaleratutako autoitzulpenik ez dugu aurkitu. Zuberoan kaleratutako guztiak pastoralak dira; dirudienez, tokiko ekoizpenak tokiko antzezpena du helburu. Euskal Herrian kaleratzen bada ere gehien, Espainiako estatuan ateratako liburuak ez dira gutxi; 84 zenbatu ditugu. Alde handia dago, ordea, kopuruan: gehienak, argitalpen-ekoizpen handiena bertan dagoelako, Madrilgo Erkidegoan kaleratu dira; 58, zehazki. Frantziako estatuan autoreak itzulitako bi liburu baizik ez dira atera, eta, beraz, esan dezakegu edizio elebidunak izanagatik ere, Ipar Euskal Herriko autoreek lurraldeko argitaletxeetan kaleratzen dituztela autoitzulpenak. Gainontzean, argitalpen-lekuak ez dira asko: Mexiko DF (1), Buenos Aires (2) eta Brusela (1).

4. irudia. Autoitzulpenak argitalpen-lekuaren arabera

4. Ondorioak

Lehenik eta behin, eta bukaeratik hasita, aipatu behar dugu katalogoan bildutako datuek erakusten dutela autoitzulpenen kopurua gorako joeran ari dela, eta gurean ere ez dela jardun gutxitua.

Ikusi dugunez, katalogoan bildutako frantseserako autoitzulpen ia guztiak edizio elebidun edo eleanitzetan kaleratu dira sorburu-testuarekin, hots, euskarazkoarekin. Hori ez guke kezkarritzat joko baldin eta, aurretik, euskarazko testuak edizio elebarkarrean bere bidea egin izan balu. Alta, ez da hori aurkitu duguna, kontrakoa baizik. Irakurleak frantseserako euskarazkoarekin batera jasoko du, lehenengoz eta euskarri fisiko berean, autorearen sinadurarekin. Euskarazkoak, bizitzeko, ondoan frantseserako beharko balu bezala. Susmo hori indartu egiten du euskarazko ibilbide autonomoa izandako bi liburuak (Bordaren *%100 Basque* eta Arkotxaren *Septentrio*) Gipuzkoako argitaletxeren batean kaleratu izanak. Nolanahi, edo Hego Euskal Herrian kaleratzen da euskarazkoa, edo, nahitaez, frantseserako autoitzulpenaz lagundurik argitaratu behar da.

Jakina, Ipar Euskal Herrian euskara hutsean kaleratzen diren liburu kopurua zein den jakin beharko genuke gure hipotesia betetzen den ikusteko. Alta, saiatu arren, ez dugu datu hori lortzerik izan, ez berariaz Ipar EHko ekoizpen daturik. Nolanahi den, esanen genuke ez dela handia izanen, jakin bai baitakigu horretan jarduten duten argitaletxeak urriak direla. Hipotesi kezkarria iruditzen zaigu, beraz, euskararen normalizazio prozesuari laguntzen ez diolako, batez ere, baina baita literatur sistema bera ahultzen eta, tamalez, Hego EHren zein Frantziaren mendeko egiten duelako ere.

5. Etorkezunerako iker-asmoak

Doktorego ikerketaren baitan, corpus digital, paralelo eta eleanitz bat sortu dugu, katalogoko hamar idazleren sorburu-testu bana eta horien hamalau autoitzulpen biltzen dituen. Guztiak dira helduentzako prosazko testu garaikideak. Euskal autoitzultzaileen itzul-jokabidea deskribatzea helburu denez, ahalik eta etekin handiena aterako diogu corpusari; zehazki, orain mikro mailako azterketan ari gara, arreta heterolinguisismoan eta kultur erreferentzietan jarrita.

Halaber, tesitik kanpo geratzen diren beste parametro batzuk jorratzea aberasgarria litzateke autoitzulpenaren ikuspegi osoago bat izateko; hala nola, idazle bakar baten autoitzulpen joeren

bilakaera ikertzea esanguratsua litzateke, jardunean trebatu ahala itzulpen-hautuak aldatzen ote diren ikusteko.

6. Erreferentziak

- Agirre Dorronsoro, L. (2014): "Joxe Azurmendirekin solasaldia", *Jakin* (sarean).
[<http://www.jakin.eus/memoria/solasaldiak/joxe-azurmendi/8>]
- Apalategi, U. (1998): "Atxaga post-obabarra edo literatura autonomoaren heteronomizazioa". *Uztaro* 27, 63-82.
- Arrula Ruiz, G. (*argitaratzeaz*): "What we talk about when we talk about self-translation", *Ticontre* 7.
- Casanova, P. (1999): *La république mondiale des lettres*, Seuil, Paris.
- , (2002): "Consécration et accumulation de capital littéraire. La traduction comme échange inégal". *Actes de la recherche en sciences sociales* 144, 7-20.
- Egia, G. (1999): "Anjel Lertxundi eta Jorge Gimenez Bech: idazlea eta bere itzultzailea". *Senex* 21, EIZIE, Donostia, 113-126.
- Even Zohar, I. (1990): "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem". *Polysystem Studies [Poetics Today 11:1]*, 45-51.
- Dasilva, X.M. (2009): "Autotraducirse en Galicia: ¿bilingüismo o diglosia?". *Quaderns. Revista de traducció* 16, 143-156. [<http://ddd.uab.cat/pub/quaderns/11385790n16p143.pdf>]
- , (2011): "La autotraducción transparente y la autotraducción opaca", in X. M. Dasilva eta H. Tanqueiro (arg.) *Aproximaciones a la autotraducción*. Academia del Hispanismo, Vigo, 45-67.
- Gentes, E. (2013): "Potentials and Pitfalls of Publishing Self-Translations as Bilingual Editions". *Orbis litterarum*, 68/3, 266-281.
- , (2015): "Research on Self-translation: A general overview", ahozko aurkezpena, *Self-translation: Local and Global* EHUko mintegian (2015/02/26).
- Grutman, R. (1998): "Auto-translation". *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, New York, 17-20.
- , (2011): "Diglosia y traducción 'vertical' (en y fuera de España)", in X. M. Dasilva eta H. Tanqueiro (arg.) *Aproximaciones a la autotraducción*. Academia del Hispanismo, Vigo, 69-91.
- , (2013): "Autotraduction, asymétrie, extraterritorialité", in C. Lagarde eta H. Tanqueiro (arg.) *L'autotraduction aux frontières de la langue et de la cultura*, 37-42.
- Krause, C. (2005): "Translating Gaelic Scotland. The culture of translation in the context of modern Scottish Gaelic Literature",
[<http://www.aberystwyth.ac.uk/mercator/images/CorinnaKrause.pdf>]
- Lagarde, C. (2013): "L'autotraduction, terra incognita?", in C. Lagarde eta H. Tanqueiro (arg.) *L'autotraduction aux frontières de la langue et de la cultura*, 9-19.
- Lopez Gaseni, M. (2000): *Euskarara itzultitako haur eta gazte literatura: funtzioak, eraginak eta itzulpen-estrategiak*, UPV/EHU.
- , (2005): *Autoitzulpengintza euskal haur eta gazte literaturan*, Utriusque Vasconiae, Donostia.
- Manterola, E. (2012): *Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia*, doktore tesia, UPV/EHU.
- , (2013): "Escribir y (auto)traducir en un sistema literario diglósico: la obra de Bernardo Atxaga", in C. Lagarde eta H. Tanqueiro (arg.) *L'autotraduction aux frontières de la langue et de la cultura*, 61-67.
- Nikolaou, P. (2005): "From the many lives of Self-Translation". *In other words: the journal for literary translators* 25, 28-34.
- Parcerisas, F. (2002): "Sobre la autotraducción". *Quimera: revista de literatura* 210, 13-14.
- Santoyo, J.C. (2005): "Autotraducciones: Una perspectiva histórica". *Meta* 50:3, 858-867.
- , (2014): "Autotraducciones: ensayo de tipología", P. Marino Alba, J.A. Albaladejo eta M. Pulido (arg.) *Al humanista, traductor y maestro Miguel Ángel Vega Cernuda*. Dykinson, España, 205-222.

- Sanz, Z. (2015): *Unitate fraseologikoen itzulpena: alemana-euskara*, doktore tesia, UPV/EHU.
- Spivak, G.C. (1993): "The Politics of Translation", in *Outside in the Teaching Machine*, Routledge, London-New York, 179-200.
- Tanqueiro, H. (1999): "Un traductor privilegiado: el autotraductor". *Quaderns: Revista de traducció* 3, 19-27.
- , (2013): "La autotraducción: perspectivas abiertas", in C. Lagarde eta H. Tanqueiro (arg.) *L'autotraduction aux frontières de la langue et de la cultura*, 275-281.
- Torrealdai, J.M. (2016): "Euskal liburugintza 2015", *Jakin 217*, Jakin, Donostia.
- Toury, G. (2012): *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- Whyte, C. (2000): "Translation as Predicament", *Translation and Literature*, vol. 9, part 2: 179-187.
- Zubillaga, N. (2013): *Alemanetik euskaratutako haur- eta gazte-literatura: zuzeneko nahiz zeharkako itzulpenen azterketa corpus baten bidez*, doktore tesia, UPV/EHU.

7. Esker ona

Artikulu honetan jasotakoa 2018ko udaberrian aurkeztu asmo den tesitik eratorria da. UPV/EHUko doktorego aurreko bekari esker ekin nion ikerketa-lan horri, 2014an, Ibon Uribarri Zenekortaren zuzendaritzapean. Orobat eskertu nahi diot Elizabete Manterola Agirrezabalagari hasieratik emandako gidaritza eta aholkularitza oro.